

RECHTSpraak IN HET PROCES VAN JEZUS

Heeft Jezus een eerlijk proces gehad?

Bert Aalbers

Over het proces tegen Jezus is veel, zeer veel gepubliceerd. Wie de vraag krijgt over dat onderwerp iets te zeggen in 2300 woorden, zal zich dus moeten beperken. Daarom wil ik mij concentreren op het evangelie van Matteüs. Ik begin met een inventarisatie van zijn taalgebruik. Daarna de discussie over de betrouwbaarheid van de berichtgeving over het proces. Vervolgens de vraag wat er dan wel gebeurd kan zijn en welke consequenties dat heeft voor de lezing van Matteüs 26 en 27.¹

Juridische terminologie

Voor mijn proefschrift over Judas heb ik mij uitvoerig in het proces tegen Jezus verdiept. Wat mij toen opviel, is dat er globaal gesproken twee visies zijn: óf: het was een echt proces, maar het is niet volgens de procesregels verlopen, óf: er is geen echt proces geweest en dus valt er niets te toetsen.

Indertijd viel mij ook al op dat Matteüs woorden, termen, uitdrukkingen ontleend aan de rechtspraak gebruikt of de gedachte daaraan oproept:

- Judas zorgt voor de overlevering van Jezus aan het sanhedrin dat het vonnis moet vellen;
  - valse getuigen treden op;
  - Jezus wordt godslastering verweten;
  - daarop wordt de doodstraf geëist;
  - Petrus weigert vóór Jezus te getuigen;
  - Jezus wordt veroordeeld en overgeleverd aan Pilatus;
  - Judas verklaart Jezus onschuldig;
  - hij besluit om zelf het vonnis te voltrekken dat staat op vals getuigenis: de doodstraf;
  - Pilatus vraagt Jezus' reactie op de beschuldiging;
  - hij wijst Hem erop dat allen tegen Hem getuigen;
  - het volk wordt overreed Jezus ter dood te laten brengen en roept: 'Hij moet gekruisigd worden';
  - als Pilatus vraagt wat voor kwaad Hij heeft gedaan, klinkt opnieuw: 'Hij moet gekruisigd worden';
  - als Pilatus toegeeft, zegt hij: 'Ik ben onschuldig aan zijn bloed';
  - het volk neemt de schuld op zich: 'Zijn bloed over ons en onze kinderen';
  - Pilatus levert Jezus over om gekruisigd te worden;
  - Jezus wordt in het gerechtsgebouw bespot;
  - vervolgens wordt Hij weggeleid om gekruisigd te worden (dit woord komt hierna nog driemaal voor).
- Conclusie: Heel het lijdensverhaal van Matteüs is gekleurd door juridisch taalgebruik.

Overleveren: een sleutelwoord

Op een van deze termen wil ik wat uitvoeriger ingaan: *paradidômi*, overleveren. Het is bij alle evangelisten een van de sleutelwoorden in het passieverhaal. Het valt driemaal in twee van de drie lijdens-aankondigingen (Mat. 17:22; 20:18,19). Na deze introductie keert het werkwoord steeds terug in het lijdensverhaal (Mat. 26:45; 27:3,18,26). Voortdurend wordt Jezus overgeleverd. Deze beweging wordt in gang gezet door Judas Iskariot.

Een woordenboek voor het klassieke Grieks geeft als betekenis voor *paradidômi*: 'overgeven; aan den vijand prijsgeven; overleveren tot onderzoek, foltering of bestraffing voor het gerecht'. In een standaardwerk voor de studie van het Nieuwe Testament vinden we als eerste betekenis zowel overleveren, overgeven van een zaak, als overgeven, uitleveren van een persoon, met tussen haakjes dat het een uitdrukking uit de taal van politie en justitie kan zijn. Over *paradidômi* met de betekenis 'verraden' lezen we niets. Terecht, want er is geen enkele tekst in het klassieke Grieks te vinden waarin *paradidômi* 'verraden' betekent; desondanks wordt het als het over Judas gaat vaak met 'verraden' vertaald.

Dat het bij dit overleveren gaat om een woord uit de rechtspraak blijkt heel duidelijk in Marcus 13, waar Jezus spreekt over de vervolgingen die zijn leerlingen kunnen verwachten: 'overleveren aan gerechtshoven' (Mar. 13:9 par.); 'wegvoeren om u over te leveren.' (Mar.13:11); 'een broeder zal zijn broeder overleveren ...' (Mar. 13:12 par.).

Een abnormaal proces

De historiciteit van het verslag dat Marcus en Matteüs geven van het proces wordt door velen bestreden. Vooral in de joodse literatuur wordt uitvoerig ingegaan op de bevoegdheden van het sanhedrin.² Enkele argumenten: een zitting moet gehouden worden in de plavuizenhal van de tempel, de officiële zetel van het gerechtshof – dus niet in het paleis van de hogepriester; zo'n zitting mag niet plaatsvinden op een feestdag of de dag ervoor en alleen overdag – dus niet 's nachts. Verder moeten de jongste leden als eerste een uitspraak doen – en dus niet de hogepriester – en is de straf voor godslastering stening – dus niet kruisiging. En de betekenis van een aangeklaagde heeft geen bindende

Hoe rechtvaardig was het proces dat de 'lijdende rechtvaardige' kreeg? Volgens Bert Aalbers was het een mix van juridische en politieke argumenten, waar een hedendaagse rechter z'n handen niet aan zou willen branden.

Dr. B. Aalbers is PKN-predikant van de Open Hof in Maarssen en was verbonden aan Windesheim-NBI Hogeschool voor Theologie als docent Nieuwe Testament. Hij promoveerde in 2001 op een proefschrift over Judas Iskariot (De ware Judas. Nieuw licht op een duister figuur, Kampen: Kok 2006).

¹ Als regel volg ik de Naardense bijbelvertaling.

² Met name: Flusser, *Last days in Jerusalem. A current study of the Easter Week* en Ben Chorin, *Broeder Jezus. De Nazarener vanuit een joodse visie*.

kracht. Vervolgens is een vonnis ook niet zonder meer geldig: een doodsvonnis dat met algemene stemmen wordt uitgesproken, is niet rechtsgeldig, uit voorzorg tegen vooringenomenheid van de rechters; een veroordelend vonnis mag niet op de dag van het verhoor worden geveld. Het is bovendien onzeker of het sanhedrin toentertijd een doodsvonnis mocht uitspreken.

Vanwege de strijdigheid met de regels zijn er veel theologen die de procesbeschrijving van de evangelisten ongeloofwaardig vinden. Zij spreken van slechts een ondervraging, meer een soort hoorzitting, geen rechtszitting. Maar dan negeert men dat het ondenkbaar is dat in een vooronderzoek al het doodsvonnis wordt uitgesproken.

Al vindt Ben Chorin het verslag niet ongeloofwaardig, hij erkent wel dat er van een 'normaal' proces geen sprake is geweest. In het jaar waarin hij dat schreef, kwam mr. W. de Vries, raadsheer bij het gerechtshof, op juridische gronden tot dezelfde conclusie:

Een 'proces' veronderstelt een regelmatige aanklacht voor de tot oordelen competente rechter, gevolgd door een onderzoek volgens de geldende regels. Noch van het één, noch van het ander is iets gebleken. Integendeel: wij krijgen de indruk van een verward verhoor, waarbij men beschuldigen zocht, opwierp, verwierp, door elkaar praatte, kinnebakslagen uitdeelde, uit hun bed gehaalde getuigen verhoorde en onverrichter zake weer wegzond, alles met één doel: nader bewijs te verzamelen voor de gerezen verdenkingen en zo een rechtszaak te construeren, waarin Jezus ter dood veroordeeld kon worden.³

Als het geen 'normale' rechtzitting was, wat dan wel? Opnieuw blijken Ben Chorin en De Vries op dezelfde lijn te zitten. Mede naar aanleiding van hun opmerkingen kom ik tot de volgende reconstructie.

Het sanhedrin bestond uit Joden die nauw samenwerkten met de Romeinen. Volgens hen was de Romeinse heerschappij bittere noodzaak en moest elke poging je daarvan te bevrijden op een bloedbad uitlopen. Zij voelden zich dus geroepen om orde en rust te handhaven. Het optreden van Jezus van Nazareth en de onrust die Hij veroorzaakte, moeten zij met grote zorg gevolgd hebben. Het volk zag in Hem degene die hen van het Romeinse juk zou kunnen bevrijden. Dan komt de intocht in Jeruzalem, waar Jezus door een enthousiaste menigte als 'zoon van David' wordt binnengehaald. Hun angst dat de zaak zal escaleren, neemt toe. Er is dus voor hen alle reden om tot actie over te gaan. De overpriesters en de oudsten, die al eerder Jezus hadden aangesproken op zijn aspiraties (Mat. 21:23) nemen het besluit Jezus te doden (Mat. 26:3-5) en zij zijn het die opdracht geven Hem te arresteren (Mat. 26:47) Zij

zijn het ook die in die nacht bijeenkomen. Het is, zegt Ben Chorin, de 'Sadduceese klik' die tot elke prijs aan de macht wil blijven en daarom alle regels die een eerlijk proces moeten waarborgen negeert: 'Bij politieke processen, die ter wille van het staatsbelang gevoerd worden, neemt men niet altijd alle paragrafen van de wet in acht.'⁴

Nu is het sanhedrin primair een religieuze instantie en dus lopen politieke en religieuze aspecten door elkaar heen. Want als het gaat om Jezus' aspiraties als 'zoon van David', waarom dan de vraag aan Jezus over zijn uitspraak dat Hij de tempel in drie dagen kan afbreken en opbouwen. Dat wijst eerder op een religieuze aanklacht. Wanneer Jezus daar niet op reageert, komt het politieke aspect aan de orde: is Jezus de Messias?⁵ Ditmaal antwoordt Hij wel, maar met een cryptische volzin over de Mensenzoon, 'zittend aan de rechterhand van de Macht en komend met de wolken ...' Zijn verhoorders interpreteren dit als godslastering, waarop de doodstraf moet volgen en zij Jezus overleveren aan Pilatus. Uiteindelijk lijkt dus een religieus aspect de doorslag te geven. Met opzet zeg ik lijkt, want als het puur een godsdienstige kwestie was, hadden zij het recht die zelf te regelen en hadden zij Pilatus niet nodig. Kennelijk hebben zij hem een ander verhaal verteld. Pilatus begint zijn verhoor van Jezus immers met de vraag: 'Bent u de koning van de Joden?' Zo interpreteert een heiden de term Messias. Het gaat dus wel degelijk om een aanklacht op politieke gronden. Volgens de Lex Julia, het bestaand recht, pleegt ieder die zich koning noemt, majesteitsschennis tegen de keizer. Daarop staat de zwaarste en wreedste doodstraf: de kruisiging. Pilatus probeert tevergeefs Jezus vrij te laten. Dat is begrijpelijk, want nergens lezen we dat de Romeinen zich druk maken over Jezus' aspiraties. Ten slotte levert Pilatus Jezus dan toch over om Hem te laten kruisigen. Ik trek hieruit twee conclusies:

1. Matteüs geeft ons de indruk dat alles chaotisch verliep: de arrestatie, het verhoor van het sanhedrin, het proces bij Pilatus.
2. Jezus is veroordeeld in een politiek proces; het opschrift boven het kruis: 'Dit is Jezus, de koning der Joden', onderstreept dat.

De lijdende rechtvaardige

Tot zover het verhaal. Maar daarmee zijn we er nog niet. Matteüs geeft immers geen interessante procesdetails voor juristen en historici, maar een theologische verklaring van Jezus' dood voor (on)gelovige Joden. Wat wil hij nu bereiken door het zo te vertellen: valse getuigen, geen eerlijk proces?

Opnieuw lees ik Matteüs 26 en 27. Al lezend komen teksten uit de psalmberijming boven: 'Boosdoeners willen met mij rechten, die niet aan trouw en waarheid hechten ...' (Ps. 43:1). 'Gestrenge rechters, hard als steen ...' (Ps. 141:6). 'Gij hoge raad, bijeengekomen om recht te doen, spreekt gij wel recht?' (Ps. 58:1).

³ De Vries, *De dood van Jezus van Nazareth in het licht van geschiedenis en rechtspraak*.

⁴ Ben Chorin, a.w. 160.

⁵ Het vervolg 'zoon van God' is onvoorstelbaar in de mond van de hogepriester en moet een latere toevoeging zijn.

⁶ Edward Schillebeeckx, *Jezus het verhaal van een levende*, Bilthoven: Nelissen 1974, 233.

Kruisiging (detail). Rubens.
O.L. Vrouwekathedraal,
Antwerpen.
Foto: Anton Sinke

Matteüs wil dat zijn lezers Jezus herkennen als de lijdende rechtvaardige. Het thema van de lijdende rechtvaardige keert regelmatig terug in de teksten van het Oude Testament en heeft, om met Schillebeeckx te spreken, ‘een ingewikkelde geschiedenis gehad’.⁶ Oorspronkelijk werd het alleen toegepast op Israëls koning, die door vijanden werd belaagd. Hij weet zich een rechtvaardige, vanwege de uitredding door de Heer. Zo komen we het motief tegen in de Psalmen, waar mensen hun onschuld belijden en smeken om de bijstand van de Heer in het proces, zodat hun aanklagers worden bestraft en zij worden vrijgesproken. Typerend is Psalm 34:20: ‘Vele zijn de rampen voor een rechtvaardige, uit die alle redt hem de Heer.’ Verder moeten de teksten over de Knecht des Heren uit Jesaja genoemd worden: ook hij is zo’n lijdende rechtvaardige, ook hij zal uiteindelijk gered worden:

Nabij is hij die mij vrijspreekt, wie gaat het geding met mij aan? – we gaan er samen aanstaan; wie is partij in mijn rechtszaak? – laat hij op mij toetreden! Zie, mijn Heer, de Ene, helpt mij, wie zal mij schuldig verklaren?
(Jes. 50:8,9; verder 53:11,12).

Met name in de inter-testamentaire literatuur komt het motief vaak voor.

Naast dat vertrouwen op Gods uitredding, vinden

we ook de worsteling: hoe is het mogelijk dat het de goddeloze goed gaat en de rechtvaardige moet lijden? (Job, Prediker, Klaagliederen). In de bezinning op zulke vragen ontdekt men: juist wie zich houdt aan de Tora, komt in de verdrukking. ‘Vorsten vervolgen mij zonder oorzaak, maar mijn hart vreest voor uw woorden.’ (Ps. 119:161).

Wie gehoorzaam is aan de wil van God, komt automatisch in conflict met machthebbers en met de maatschappij waarin hij/zij leeft. Het is niet vreemd dat de rechtvaardige wordt bespot en uitgelachen. Wie oog gekregen heeft voor de antigoddelijke machten in deze wereld verwondert zich er niet meer over dat de vrome verdrukt wordt en zelfs vervolgd en gemarteld.⁷

De lijdende rechtvaardige is dus de mens die vasthoudt aan Gods Tora en als dat lijden met zich meebrengt, wordt hij door zijn lijden heen door God gerechtvaardigd.

Jezus en de gerechtigheid

In hoeverre speelt het motief van de lijdende rechtvaardige een rol bij Matteüs?

Frans Breukelman⁸ heeft als geen ander beklemtoond dat het evangelie van Matteüs gelezen moet worden vanuit Jezus’ woorden bij de doop in de Jordaan. Als Johannes Hem niet wil dopen, zegt Jezus: ‘Sta het nu toe; zó immers past het ons alle gerechtigheid te vervullen!’ (3:15). Dit zijn bij Matteüs

⁷ C.J. den Heyer, *De messiaanse weg. Van Jesjoea van Nazaret tot de Christus van de Kerken*, Kampen: Kok 1998, 175.

⁸ F.H. Breukelman, *Bijbelse Theologie. III,2 De Theologie van de evangelist Matteüs*, Kampen: Kok 1996, 100.

de eerste woorden van Jezus. Zo ziet Hij zijn rol: in het doen van alle gerechtigheid, in het volbrengen van alle geboden, in het ten einde toe gaan van de weg van de Heer. En dus zal ook Hij op een gegeven moment als lijdende rechtvaardige bespot en verdrukt en onschuldig veroordeeld worden. Door rechters die juist geroepen zijn om 'gerechtigheid na te jagen' (Deut. 18:20). Deze afloop is onontkoombaar.

Matteüs maakt dat op diverse manieren duidelijk. Om te beginnen door zinspelingen op de Knecht uit Jesaja. Drie typeringe neemt hij over: hij liet zich leiden,⁹ hij bleef zwijgen¹⁰ en hij wordt mishandeld.¹¹ Verder door in het verhaal van de kruisiging voortdurend te zinspelen op Psalm 22, bij uitstek de psalm van de lijdende rechtvaardige.¹²

Maar het meest indrukwekkend vind ik Matteüs als hij via twee onverwachte getuigen Jezus als rechtvaardige typeert. Eerst is er de berouwvolle Judas die uitroept dat hij 'onschuldig bloed' heeft overgeleverd (dat betekent dat hij als vals getuige is opgetreden, 27:4). Daarna, midden in zijn verhaal over Pilatus' poging om via Barabbas van Jezus af te komen, horen wij:

Terwijl hij op de verhoring zit, zendt zijn vrouw tot hem een bericht waarin zij zegt: laat er niets zijn tussen jou en die rechtvaardige want in een droom heb ik vandaag veel om hem geleden! (27:19)

Een heidense vrouw als getuige à décharge, of moet ik zeggen als advocaat?! In elk geval wordt Jezus vlak voor zijn terechtstelling 'rechtvaardige' genoemd.

Zo hebben de eerste christenen geprobeerd het lijden van Jezus te duiden. Ze beriepen zich niet op typisch messiaanse teksten, maar grepen terug op de vroeg-joodse traditie van de lijdende rechtvaardige.¹³ Door zijn lijden heen, werd Hij in de opstanding door God gerechtvaardigd. Die boodschap moet de wereld in:

'Jezus komt naderbij en spreekt tot hen; hij zegt: mij is gegeven alle gezag in hemel en op aarde; maakt dan voort, maakt alle volkeren tot leerlingen, [...] hen onderrichtend in het bewaren van al wat ik u heb geboden.' (28:18,19)

De goede verstaander hoort daarin opnieuw Psalm 22, maar nu het slot over de uitredding: 'Eens [...] keren zich tot de Ene alle uithoeken der aarde, en buigen voor uw aanschijn alle volkerenfamilies.' Eindelijk gerechtigheid!

Publieksmiddag religie en conflict

Open dag Religie, Cultuur en Maatschappij

De faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap organiseert jaarlijks publiekslezingen. In een aantal gevallen in de vorm van actualiteitencolleges, waarin docenten en/of onderzoekers van de faculteit onderwerpen belichten die op dat moment in het nieuws zijn. De faculteit heeft een breed scala aan deskundigen in huis. Antropologische, filosofische, cultuurhistorische, psychologische en/of sociologische perspectieven zullen aan bod komen, afhankelijk van het onderwerp en/of van de inleider(s).

Publiekslezingen zijn bedoeld voor verschillende groepen geïnteresseerden: docenten van middelbare scholen (vooral van de vakken godsdienst, levensbeschouwing, maatschappijleer, geschiedenis en filosofie), voor predikanten en voor anderen die geïnteresseerd zijn in godsdienstwetenschappelijke en/of theologische reflectie op actuele onderwerpen.

Voor de open dag van Religie, Cultuur en Maatschappij organiseert de faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap een publieksmiddag over religie en conflict. Aanleiding hiervoor is het op te richten Centrum voor Religie & Conflict door de faculteit, waarin het belangrijk is een beter begrip van de rol van religie te vinden bij het ontstaan, de ontwikkeling en het oplossen van conflicten. Vaak spelen religieuze factoren bij de start van conflicten een rol, maar religie wordt ook vaak door politieke en religieuze leiders ingezet ter legitimatie van bepaalde standpunten of geweld. Een zeer actueel thema. Sprekers zijn o.a. Paul Cliteur (UL) en Ruard Ganzevoort (VU).

Datum: zaterdag 2 april 2011, 13.30 uur

Plaats: faculteit Godgeleerdheid en

Godsdienstwetenschap, Oude Boteringestraat 38, Groningen

Meer informatie: www.rug.nl/ggw/nieuws

Opgave: vóór 25 maart 2011 via faculteit.ggw@rug.nl

De belangrijkste geraadpleegde publicaties:

- Shalom Ben Chorin, *Broeder Jezus. De Nazarener vanuit een joodse visie*, Amsterdam: Ten Have 1971.
- Joel Carmichael, *De dood van Jezus*, Amsterdam: Moussault 1967.
- David Flusser, *Last days in Jerusalem. A current study of the Easter Week*, Tel Aviv: Sadan Publishing House 1980.
- C.J. den Heyer, *Joodse literatuur over het lijdensverhaal van Jezus*, Kampen: Kok 1977.
- A.F.J. Klijn, *Het proces tegen Jezus*, Kampen: Kok 1972.
- H. van der Kwaak, *Het proces van Jezus*, Assen: Van Gorcum 1969.
- Meinrad Limbeck (red.), *Redaktion und Theologie des Passionsberichtes nach den Synoptikern*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1981.
- W. de Vries, *De dood van Jezus van Nazareth in het licht van geschiedenis en rechtspraak*, Kampen: Kok 1967.
- Paul Winter, *On the Trial of Jesus*, Berlin: Walter de Gruyter 1974.

⁹ Jes. 53:7 = 26:57; 27:2,31.

¹⁰ Jes. 53:7 = 26:63; 27:12,14.

¹¹ Jes. 50:6 = 26:67; 27:29

¹² 27:35 = 22:19; 27:38 = 22:8; 27:43 = 22:9; 27:46 = 22:2.

¹³ Zo o.a. Den Heyer, a.w.177.